

DEDE KORKUT HİKAYELERİNDEKİ OLAĞANÜSTÜ MOTİFLER VE KAYNAKLARI

İ. Çetin DERDİYOK *

Giriş

Dede Korkut Hikâyelerinde görülen, hikâyelere sal ve destan havası katan olağanüstü motifler kaynağı, destan devirlerine kadar uzanmaktadır. Bu destan devirlerinde insanlar, kendilerini ve lumu etkileyen bazı olayları, kişileri, varlıkları olağanüstü güçlere bağlayarak açıklamışlardır. Böylece tanrılardan, tanrıçalardan ve doğaüstü varlıkların oluşan, mitoloji adı verilen olağanüstü bir dünyada yaşamaya başlamışlardır. Özellikle Eski Türk Mitolojisi, bu konuda çok zengin bir varlık karşımıza çıkar. Dede Korkut Hikâyelerinden sat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi'nde bulunan bazı motiflerin benzerine Yunan Mitolojisinde rastlarız.

Bazı olağanüstü motiflerde de Şamanizmin ve mîlîğin etkisi görülmüyor. Örneğin adak adayarak, başında durarak dileğinin gerçekleşeceğini umuş, düştü bazı olayların önceden haber verilmesi bazı motifler Şamanizme özgüdür. Bazan bu motiflerin İslâm inancıyla karışık kaynaştığı da vardır. Bir ağzı dualının sayesinde dileğinin gerçekleşmesi gibi. Ayrıca bütünüyle İslâmlığın etkisini taşıyan motifler de vardır. Deli Dumrul'un Azrail mücadelesinde ve Basat'ın "kelime-i şahâdet" okuyarak duvarın yarılması motifinde olduğu gibi.

Bu çalışmada belirlenen motifler, belki kaynağını aldığı din ve inanışlara göre sınıflandırıldı. Ama aynı motifin değişik kaynaklarda bazı küçük farklılıklarla görünmesi nedeniyle her birini ayrı ayrı incelenmeye çalışıldı.

Motifler

1. Adak adandıktan sonra çocuğun olması:

Adak adamak, bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla kurban kesip yoksullara dağıtmak ya da kut-ör güce yönelik bir niyetle bulunmak" (1) tir.

*Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Görevlisi

Anadolu'nun bir çok yerinde, çocuğu olmayan kadınların bugün de doğaüstü güçleri olduğuna inan- dıkları yatırlara başvurdukları, sadaka verdikleri, kurbanlar adadıkları görülmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nden Dirse Han-oğlu Boğaç Han Boyu'nda da bu motife rastlamaktayız. Oğuz Beyleri, oğlu kızı olmadığı için Dirse Han'ı hor görürler. Dirse Han da evine gelir, karısına çocuğunun olmamasının nedenini sorar. Karısı, bunda kendisinin bir suçu olmadığını, Tanrı'nın işi olduğunu belirtir. Şöyle söyler:

"Hay Dirse Han, bana kazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yiründen örü turgıl, ala çadırın yir yüzüne dikedürgil, atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil, İç Oğuzun Taş Oğuzun bigle- rin üstüne yıgnak itgil, aç görsen toyugıl, yalnızca görsen tonatgıl, borçluyu borcundan kurtartgıl, de- pe kibi et yığ göl kibi kırmızı sagdur, ulu toy eyle, hâcet dile, ola kim bir ağzı dualının alkuşı-y-ile Tanrı bize bir batman ayal vire didi." (2)

Karısının bu sözü üzerine Dirse Han büyük bir şölen verir. Kurbanlar keser, yoksulları doyurur ve Tanrı'dan dilekte bulunur. Şölene katılanlar da dua ederler. Bundan sonra Dirse Han'ın karısı gebe kalır ve bir oğlan doğurur.

Her ne kadar yoksullara yardım etmek, Tanrı'dan dilekte bulunmak İslâm dininin bir özelliği gibi görünüyorsa da asıl kaynağını biz Şamanizme kadar uzatabiliriz. Örneğin Dirse Han'ın karısının söylediği "ağzı dualı" sözü, İslâmlığın ve tasavvuf düşüncesinin yaygınlaşmasından sonra görülen ge- zici dervişleri ve ermiş kişileri anımsatmakla birlik- te, daha çok Şamanist Yakutların çocuk sahibi ol- mak için başvurdukları "ak şaman"ı düşündürmektedir. "Yakutlar Tanrı'dan çocuk, bil- hassa erkek çocuk isterlerken ak şamana (ay- oyun'a) başvururlar. Ak şaman, Ayısı hatuna ya- hut ak at sürüleri sahibi olan (magan sıhlılah) tan- rıya dua eder." (3) Buradan anlaşılacağı gibi ak şa- man, kulla Tanrı arasında bir aracı durumundadır.

Oysa İslâmlıkta kulla Tanrı arasında aracı söz konusu değildir.

Yine bu hikâyede Şamanizme özgü olan su kültüne de rastlanmaktadır. Dirse Han'ın karısının, babasıyla ava giden oğlunun dönmediğini görmesi üzerine söylediği sözlerde su kültü açıkça görülür:

"Kuru kuru çaylara su saldum
Kara tonlu dervişlere nezirler virdüm"(4)

Abdülkadir İnan'ın Şamanizm adlı kitabında belirttiği gibi Şamanist Türk kavimlerdeki kadınlar, kutlu sayılan bir pınar, bir kuyu, bir su kenarında gecelerler. Böylece bir çocuk sahibi olacaklarına inanırlar.(5)

Kısacası çocuğu olmayan Dirse han'ın karısının adak adayarak, çaylara su salarak çocuk sahibi olması motifini İslâmlıktan çok Şamanist inançlara bağlayabiliriz.

2. Öldükten sonra dirilme:

Çoğunlukla masal ve destanlarda görülen evrensel bir motiftir. Çok sevilen kahramanın ölümüne gönlü razı olmayan hikâyeci ve dinleyicilerin yarattıkları motif olmalıdır.

Dirse Han—oğlu Boğaç Han Hikâyesinde, Dirse han, kırk yiğidinin kandırmasıyla oğlu Boğaç'ı okla vurur. Oğlan ölmek üzereyken Hızır yetişir, yarasını üç kez eliyle sıgar ve "sana bu yaradan korhma oğlan ölüm yokdur tağ çiçeği anan südi—y—ile sentün yarana melhemdür. "(6) deyip, ortadan kaybolur.

Bu olayda tam bir ölüm söz konusu değildir, ama Hızır gelmezse oğlan ölecektir. Bu nedenle buradaki ölümden kurtulma olayı, ölümsüz Hızır ile birlikte olağanüstü bir nitelik kazanıyor. Hızır'ın yaşadığı zaman ve kimliği üzerine kaynaklarda tutarlı bilgilere rastlanmamaktadır. Ama rivayete göre, Hızır, "âb—ı hayat"ı bulmuş ve ölümsüzlüğe ulaşmıştır. Bu nedenle Hızır, halkımızın diline yerleşmiş" kul sıkışmayınca Hızır yetişmez" sözündeki gibi darda kalanlara yardım eder. Bu hikâyede de ölmek üzere olan oğlanı ölümden kurtarır.

Hızır, Türk destanlarında daima kahramanların yardımcısıdır. Pertev Naili Boratav'ın bildirdiğine göre, Köroğlu Destanı'nın "Urfa rivayetinde, Hasan Bey eşkiyalığa giderken Hoca Hızır'a rasgelir. O, gencin arkasını sıgar. Bir defa da Hasan bey, anasının nazarına uğrayıp attan düştüğü zaman o kurtarır;"(7) "Manas'ı o himâye eder, onun sol yanında dua eder, onun yoldaşı olur."(8) "Battal Gazi zehirlendiği zaman ona ilaç yetiştiren Hızır'dır."(9)

İlyada destanında da olaylar, tanrılar ve yarıtanrılar arasında geçse de benzer motiflere

rastlanmaktadır. İlyada destanının Aineias ile Dmedes arasındaki savaşın anlatıldığı beşin bölümünde, oğlu Aineias'ı çekmek isteyen Aphro te, Tydeusoğlu Diomedes tarafından vurulur. İr Aphrodite'i alır ve annesi Dione'nin yanına götürür. Aphrodite'nin bileğindeki yarayı iki eliyle siler yara iyi olur ve acılar dinir. Bu arada annesi D ne, Ares'in başından geçen benzer olayları anlatır

"Bilmezsün Here de bu yüzden neler çekti.

Amphitron'un yaman oğlu vurmuştu onu
sağ memesi altından, üç çatallı bir okla,
dayanılmaz acılar kaplamıştı yüreğini.

Hedes de neler çekti, o zaman tanrı,

Kalkanlı Zeus'un oğlu sivri bir okla

ölüler ülkesinin kapısında vurdu onu,

Herakles ona dinmez acılar verdi.

Sonra Hades çıktı Zeus'un evine, koca Olypos'a,

Yüreği yanık acılar içindeydi,

omuzuna güçlü ok girmiş, canını yakıyordu.

Ama ölümlü yaratılmış değildi o,

geldi acı dindiren ilaçlar serpti omuzuna,

paian tanrı, yarayı iyi etti."(10)

Dionenin anlattığı bu olaylar da Boğaç'ın vurduktan sonra Hızır tarafından iyileştirilme olayına oldukça benziyor. Ayrıca bu motifler oğulların vurulması, annelerin yardıma koşmaları ve acı çakmeleri de benzerlik göstermektedir.

Dini kaynaklarda öldükten sonra dirilme motifi daha yaygın daha belirgindir. Örneğin Budistlik öldükten sonra hayvan ya da bitki biçiminde yeryüzüne tekrar geleceklerine inanırlar. Zerdüştilik Hristiyanlık ve Müslümanlık inancında da öldükten sonra dirilme vardır. Hz. İsa, hastalıkları iyileştirir ve ölüleri diriltir. Hz. Muhammed Hendek savaşı sırasında konuk olduğu evin sahibi Cabir'in iki oğlunu öldükten sonra diriltir.(11)

Orhan Şaik Gökyay'ın Dedem Korkudun Kıbı adlı geniş inceleme kitabında "Öldükten sonra dirilme motifine, değişik biçimlerde Fin Kalesi destanında, bir budist masalında, Yunan Mitolojisinde ve Kırgızların Yoloji destanında rastlanıldığını bildirilmektedir.(12)

3. Düşte bazı olayların önceden hab verilmesi:

Olaakları, düşte görerek daha önceden hab vermek de çok eski bir motiftir. Masal ve destanlarda yaygın olarak görülür. Yer yer motiflerin de karıştığı, destanî bir nitelik taşıyan

İÇEL KÜLTÜRÜ

ede Korkut Hikâyelerinden "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması" ve "Kazılık Koca-oğlu Yeğenek" hikâyelerinde de bu motif görülmektedir.

"Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması" hikâyesinde, Salur Kazan, yiğitleriyle ava çıktığı esnada vi yağmalanır. Kâfirler, Kazan'ın atlarını, anasını, arısını, oğlu Uruz Bey'i, koyunlarını alıp götürür. O gece Salur Kazan kara kaygılı bir düş görür: Biltür misin karındaşım Kara Göne düşümde ne örindi, kara kaygulu vâkıa gördüm, kuduz kurtlar rümi dalar gördüm, kara deve ensemden kavrar ördüm, kargu gibi kara saçum uzanur gördüm, zanuban gözümü örter gördüm, bileğümünden on armağımı kanda gördüm, şundan berü aklum usum dire bilmem...(13) Kara Göne'nin bu düşü orumlamasından sonra, Kazan, üç günlük yolu bir tünde alarak yurduna varır ve evinin yağmalanmış lduğunu görür.

Vatikan nüshasında geçen "kara kura" sözü, bu notifi de Şamanizme bağlamamıza yol açıyor. Çün-ü Şamanizmde "al basması" diye adlandırılan ıkıntılı bir düş görme olayı vardır.

Şamanist inancın etkisini taşıyan bu olaya, bu-ün Anadolu'da da rastlandığını Pertev Naili Boratav şöyle anlatıyor: "Kara-Kura da, Erzurum namışlarına göre, Albastı gibi lohusalara musallat lur. Konya'da anlatıldığına göre bu, keçiye benzer-aiş; kedi büyüklüğünde olurmuş; insanların üstüne öker, onları boğmaya kalkışmış; gün ışığını gö-ünce kımıldayamadığı için yakalanabilirmiş; yemin ttirip emri altında köle gibi kullananlar olurmuş nu. Kara-Kura adına da XVI. yüzyıldan kalma talarsözü kitabında rastlıyoruz.(14) Abdülkadir nan da "Şamanizm" adlı kitabında "Erzurum ve rzincan vilâyetlerinde işittiğim bazı rivayetlere öre "alkarısı" ahırlarda bulunur ve at yelesini ör-ekten hoşlanır. Lohusaları korkutan ve ciğerlerini lıp götüren ruh ise "albastı" olmayıp "karakura" enilen bir ruhtur."(15) diyerek, bu konuda bize ilgi veriyor.

Böylece "alur Kazan'ın Evinin Yağmalanması" ikâyesinde görülen bu kara kaygılı düş motifinin aynağını, şamanist inançta görülen "albasması" layına kadar götürebiliriz.

"Kazılık Koca-oğlu Yeğenek" hikâyesinde de eğenek, düşman eline tutsak düşen babasını kur-aracağını düşünde öğrenir. Bir gün kazılık loca-oğlu Yeğenek, on beş yaşına girdiğinde, ba-asının kâfir eline tutsak düştüğünü öğrenir. abasını kurtarmak için yola düşer. Oğuz beyleri e arkasından gelirler. Gece düşünde ak sakallı ede Korkut'u görür. Kara dağları aşar, Karade-iz'i geçer, başı ışıklar içinde parlayan dayısıyla arşılaşır. dayısı, Yeğenek'e babasını kurtarmasının ok güç olduğunu, kendisinin daha önce denediğini anlatır. Yeğenek, yiğitleriyle beraber bu işi başara-

cağını söyler ve düşünden uyanır. Yeğenek, bu dü-şünü yoldaşlarına anlatır. Hikâyenin sonunda bu düş gerçekleşir ve Yeğenek, babasını tutsaklıktan kurtarır.

Yeğenek'in gördüğü bu düş, Salur Kazan'ın düşünden olumlu olması yönüyle ayrılır.

Bu düş motiflerinin benzerlerini, destanlarda, masallarda ve halk hikâyelerinde görebiliriz. Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkud'un Kitabında Salur Kazan'ın gördüğü düşü, Kırgızların Er Sayın Des-tanındaki Ayu Bike'nin gördüğü düşe benzetmektedir.

Ayu Bike, düşünü şöyle anlatır: "ben bugün bir düş gördüm, yağrınım dolu kara saç yatılmış gö-ründü. Cilâlı (süslü) beş tırnağım kana batırılmış göründü..."(16). Gerçekten burada da görüldüğü gibi Kazan'ın düşündeki saçın uzaması ve parmak-ların kana batırılmış olması çok benzemektedir. Oğuz Kağan Destanında da Oğuz Kağan'ın veziri Uluğ Türük, hayırlı bir düş görür. Uluğ Türük'ün düşünde altın bir yay, gün doğusundan gün batısı-na dek uzanmakta ve üç gümüş ok da şimâle doğru gitmektedir. Nitekim bu düş gerçekleşir. Oğuz Kağan'ın ava çıkan oğulları, bir altın yay ve bir gümüş ok bulurlar. Oğuz Kağan da buna göre Ülkesinin yönetimini oğulları arasında paylaştı-rır.(17) köroğlu Destanında da Salur Kazan'ın düşüne benzer motiflerin olduğunu Pertev naili Bo-ratav'ın Köroğlu Destanı adlı kitabında görebiliyoruz. "Köroğlu'nun Bolu Paşaya kendi ar-zusuyla esir olup İstanbul'a gelmesinden sonra, İsa Balı bir gece rüyasında Köroğlu'nu kan deryasında görür ve bundan onun tehlikede olduğunu an-lar"(18), "Köroğlu, Bolu Beyi ve Ayvaz'a karşı harbederken Deli Mihter aynı rüyayı görür. Köroğ-lu'da, Ayvaz Bağdad'a turna teline gittiği zaman, esaretini bu suretle anlar. Maraş rivayetinde de oğ-lunun imdadına yetişen Köroğlu, harp meydanında Gülizar'ı yalnız görünce Hasan'ı ölmüş zanneder ve o zaman kendisine felaketi haber veren rüyayı hatırlar."(19) Hatta Köroğlu şu dizeleri söyler:

"Ufak ufak kar sepeler başıma/Kara kuru şey-ler girdi düşüme

Hayıf oldu koç yiğidin başına/Bir oğlumun ölü-şüne ne dersin"(20)

4. Olağanüstü binek hayvanı (Deniz Ku-lunu):

Göçebe bir toplum özelliği gösteren Türk ka-vimlerinde binek hayvanı, yani at yaşamsal bir önem taşır. Üstelik savaşçılıklarıyla da tanınan bu kavimler, anlatmalarında da atlarına olağanüstü nitelikler kazandırır. Özellikle at, destan ya da hikâye kahramanının en yakın dostudur. Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde de, be-

zirgânların İstanbul'dan Bamsı Beyrek'e armağan olarak aldıkları Deniz Kulunu olağanüstü bir attır.

Denizden çıkan bir aygırla kıyıdaki bir kısrağın birleşmesinden doğduğuna inanılan deniz kulunu için bugün de Anadolu'da anlatılan çeşitli efsaneler vardır. "soylu atlar hakkında, onların denizden ya da gölden çıkıp bir kısrağa aşan aygırların soyundan geldiği inancı (Köroğlu'nun ünlü Kır-Atı, kimi anlatımlara göre böyle bir hayvandır.), Anadolu'nun göllerinden birkaçı üzerine anlatılan efsanelerde de yer almıştır, Kars'ın Göle topraklarında Aygır Gölü, Göksün'de Tekir-Suyu'nun kaynağı, Urfa'da Dela-Guni (Kanlı Göl) için aynı efsane anlatılır: Sulardan belli zamanlarda, bir aygır çıkar ve orada otlayan kısraklardan birine aşarmış. Bir yıl sonra bu su aygırı gelir, tanyını alır, sulara gömülürmüş."(21)

Murat Uraz da "Türk Mitolojisi" adlı kitabında atlarla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "At, en kuvvetli kültü olan, destanlarda çok yer tutan bir hayvandır. Şamanlığı kabul eden Türk'lerle Moğolların inancına göre at gökten inmiştir. Yakutlara göre kahramanların atları güneş aleminde gelmiştir. Bazı Türk boylarına göre de (Apsati) adında atların bir tanrısı vardır. Bir de kanatlı ve kürekli atlar vardır ki, hem uçan hem yüzen bu atlar Kaf dağının altındaki (Süt Gölü) ne şarap dökerek bunları sarhoş edip bir çiftini tutmuş, kanatlarını koparmış, bunları çiftleştirmiş, at nesli böyle türemiş."(22)

5. Dede Korkut'un gösterdiği Kerâmet: (Kolun yukarda asılı kalması):

Dede Korkut, hikâyelerde de gördüğümüz gibi töreleri çok iyi bilen, her konuda bilgili, ozan yanı olan, yol gösterici, yaşlı, bilge bir kişidir. Belki bu özelliklerinden dolayı halk ona olağanüstü nitelikler vermiştir. Hatta Dede Korkut'un bir dev kızından dünyaya geldiğini ve ölmediğini söylerler.

"Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek" hikâyesinde Dede Korkut'un bir kerâmetiyle karşılaşıyoruz: Banıççek'i, Bamsı Beyrek'e istemeye giden Dede Korkut'u kızın kardeşi Deli Karçar atla kovalar. Yakaladığında, kolunu yukarı kaldırıp kılıç vurmak ister. Bunu gören Dede Korkut, "İsm-i âzam" duasını okur ve "Çalarsan elin kurusun." der. Deli Karçar'ın eli havada asılı kalır. Bunun üzerine Deli Karçar aman diler. Günahlarına tövbe edip, kızkardeşini Beyrek'e vermeğe razı olur. O zaman Dede Korkut, tekrar dua eder ve Deli Karçar'ın eli eski durumuna döner.

Bu olaydan da anlaşıldığı gibi Dede Korkut, Tanrı'ya yakın, ermiş bir kişi özelliği göstermektedir. Zaten Dede Korkut Kitabı'nın girişinde onun ermiş kişiliğine değinilmektedir: "Resul 'aleyhi'sselâm zamanına yakın Bayat boyundan Korkut

Ata dirler bir er kopdı Oğuzun ol kişi tamam bilcişi-y-idi. Ne dir ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta'ala anun kõnline ilham ider-idi."(23)

6. Kör gözün açılması:

Bu motif de masal ve destanlarda sıkça görülür. "Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek" hikâyesinde, Beyrek'in kaybolmasına dayanamayan babasının gözleri kör olur. Uzun bir ayrılıktan sonra, Beyrek'in döndüğü haber verildiğinde, Kam Büre Bey: "Oğlum idüğün andan bileyim, sırça parmağını kanatsun, kanını destmala dürtsün, gözüm süreyin, açılacak olur-ise oğlum Beyrekdür."(24) der ve Beyrek babasının dediklerini yaptığında, babasının gözleri açılır.

Bu olay, Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Yusuf olayını anımsatmaktadır. Hz. Yusuf kardeşleri tarafından kuyuya atıldığında, onun hasretine dayanamayan babası Hz. Yakup'un gözleri kör olur. Uzun süren bir ayrılıktan sonra Hz. Yakup da Yusuf'a kavuştuğunda, onun gömleği Yakup'un yüzüne sürülür, bundan sonra Hz. Yakup'un gözleri açılır.

Masallarda da kör gözün açılması ile ilgili motifler vardır. Örneğin, Bilge Seyidoğlu'nun "Erzurum Halk Masalları üzerinde Araştırmalar" adlı kitabında bulunan "Melikşah" adlı masalda da bu özellik görülmektedir.(25) "Köroğlu'nun Paris rivayetinde, babasının gözleri, tılsımlı bir çeşmeden gelen köpükleri alıp sürerek açılır."(26) Köroğlu hikâyelerinin kaynakları, bir görüşe göre İslamiyetten önceki İran-Oğuz savaşlarına dayandığından bu motifi de İslam öncesi döneme kadar uzatabiliriz.

7. Azrail ile Deli Dumrul'un mücadelesi:

Azrail: "Tanrı'ya en yakın olan dört melekten biri. Azrail can alıcıdır, ölüm meleğidir. Söylendiğine göre, Tanrı, Adem'i yaratacağı zaman meleklerden yerden toprak almalarını buyurmuş, yer onlara yalvarınca acıyıp alamamışlar; Azrail aldırış etmeden istenen toprağı alıp getirmiş, Tanrı da onu can alıcılık ile vazifelendirmiş."(27) "Duha-Koca-Oğlu Deli Dumrul" hikâyesinde Azrail, somut nitelikler verilerek karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Azrail, ak sakallı, gözleri cöng (fersiz, bulanık) ve al kanatlıdır. Hatta hikâyede tam olmamakla birlikte Tanrı'ya bile somut nitelikler kazandırılmıştır. Tanrı, yaşlı bir bilge gibi konuşur, bazan sevimli, bazan kırgındır. Hikayenin giriş bölümünde Tanrı, Deli Dumrul için Azrail'e "Bak bak delü kavat menüm birligüm bilmez, birligüme şükür kılmaz, menüm ulu dergahumda geze menlik eyleye." der(28).

Tanrı'nın Azrail'i Deli Dumrul'un canını almak için görevlendirmesinden sonra, Azrail, Deli

Dumrul'un karşısına dikilir. Deli Dumrul önce çok korkar, fakat bu heybetli kişinin Azrail olduğunu öğrenince, kılıcıyla saldırır. Azrail, bir güvercin olup pencereden uçar, gider. Deli Dumrul da arkasından atla koşar. Bir iki güvercin öldürür. Evine dönerken Azrail, atın gözüne görünür, at ürker, Deli Dumrul yere düşer. Bunun üzerine Azrail, Deli Dumrul'un göğsünün üzerine konar. Tam canını alacakken, Deli Dumrul aman diler. Azrail de Tanrıdan dilemesini söyler. Tanrı da canı yerine can bulduğu zaman bağışlayacağını bildirir. Bundan sonra Deli Dumrul sırayla babasından, annesinden ve karısından canı yerine can ister. Buna sadece karısı razı olur. Bu durumu gören Tanrı, Deli Dumrul'un atasının, anasının canını alması için Azrail'e emreder. Deli Dumrul'la karısına da yüz kırk yıl daha ömür verir.

Deli Dumrul'un Azrail ile mücadelesi ve canı yerine can bulması, Yunan Mitolojisindeki Alkestis efsanesiyle benzerlik göstermektedir. Thessaila'da Pherai Şehri kralı Admetos'un karısı, Alkestis'i elde etmekte, Apollon, Admetos'a yardım etmiş; Moira'lardan, ölme vakti gelince, yerine bir can bulduğu takdirde, Admetos'u ölümler ülkesine götürmeyeceklerine dair söz almıştı. Kralın ölme vakti geldi; yaşlı anne ve babası, ömürlerinin kalan sayılı günlerini oğulları uğruna feda etmeye razı olmadılar. Admetos'un genç güzel karısı Alkestis'ten başka kimse bu fedakarlığa yanaşmadı. Alkestis tam ölmüştü ki, yaşlı saraya, Admetos'un dostu Herakles geldi. Ölümün peşinden koşarak onunla boğuştu. Alkestis'i ölümün kollarından kurtarıp yeniden hayata kavuşturdu."(29)

Deli Dumrul'un Azrail ile mücadelesi ve Alkestis efsanesi arasındaki benzerlik, görüldüğü gibi gerçekten ilgi çekicidir. Ve Deli Dumrul ile Azrail'in mücadelesi motifi, Alkestis efsanesinin İslâm kültürüyle ortaya çıkmış yeni bir biçimi gibidir.

8. Azrail'in bir güvercin olup uçması:

Azrail, Tanrının emriyle Deli Dumrul'un canını almaya geldiğinde, Deli Dumrul, kılıcıyla Azrail'e saldırır. Azrail de bir güvercin olup pencereden uçar, gider.

Varlıkların bu şekilde başka bir canlıya dönüşmesi, Şamanizm'de de görülmektedir. Abdülkadir İnan'ın "Tarihte ve bugün ŞAMANİZM" adlı kitabında, bu olaya uygun bir örnek vardır. "Tanrı geldi. Erlik'in körük, çekiç ve örsünü alıp ateşe attı. Körük bir kadın, çekiç de bir erkek oldu. Tanrı bu kadını yakalayıp yüzüne tükürdü. Kadın bir kuş olup uçtu, bu kuş eti yenmez, tüyü yelek olmaz 'Kurday' denilen kuştur. Tanrı erkeği yakalayıp yüzüne tükürdü, o da bir kuş oldu, bu da 'Yalban' denilen kuştur"(30). Anadolu'da da Hacı Bektaşî Veli ile Doğrul Babanın, güvercin ve doğan biçimine girerek mücadele ettikleri anlatılır. (31)

Ayrıca Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi'nde Şamanların zaman zaman bir kartal şekline girerek gökleri do laştıklarını, sonra da yere indiklerini yazıyor.(32)

Görüldüğü gibi bu olaylarla Deli Dumrul hikâyesindeki Azrail'in bir güvercin olup uçması arasında çok yakın bir benzerlik bulunmaktadır. Azrail'in güvercine dönüşmesini, Şamanizm ile İslâm kültürünün kaynaşmasına bağlayabiliriz.

Ayrıca böyle değişimin görüldüğü motife eski Yunan Mitolojisinde de rastlanmaktadır. Örneğin eski bir Attika efsanesinde Thrakia kralı Tereus hüthüte, karısı Aedon bülbüle, karısının kızkardeşi Philomele kırlangıca dönüşürler.(33) Tanrı Zeus da bir kuğu kılığına girerek Leda'ya yaklaşır.

9. Kahramanın bir hayvan tarafından büyütülmesi:

Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi hikâyesinde, Basat, küçükken obasının yağdan türküp göçmesi esnasında düşer. Daha sonra Basat'ı bir arslan alıp götürür, besler ve büyütür.

Göktürklerin Bozkurt destanı'nda da kahraman aynı şekilde dişi bir kurt tarafından büyütülür: Birgün Aşine denilen Türk boyu, düşman saldırısına uğrar. Bu savaşta sadece on yaşlarında bir çocuk sağ kalır. Düşman askerleri, çocuğun kollarını ve ayaklarını keserek, bir bataklığa, sazların içine bırakırlar. Bu arada bir dişi kurt peyda olur. Çocuğu alır götürür. yaralarını iyileştirir, besler ve büyütür.(35)

Yine Româ Mitolojisinde de benzer bir motif vardır. "Romulus ile Remus'u, bir incir yaprağı altında bir dişi kurt emzirmişti." (36) Yunan mitolojisinde de çocuk Zeus'u, Girit'te Amaltheia adındaki keçi, sütüyle besler.(37) yine çok ilginçtir ki, Erzurum masallarından "Mektup"(38) masalında, dağ başında ölüme terk edilen çocuğu bir keçi emzirir. Arkadialı avcı kız Atalante de doğduğunda bir dağ başına bırakılır ve onu dişi bir ayı emzirir. (39)

10. Peri kızıyla Yatma:

"Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi" hikâyesinde Konur Koca Saru Çoban, bir gün Uzun pınar adıyla tanınan pınarın başında koyunları ırküten peri kızlarını görür ve çok kızar. Peri kızlarından birini tutar ve onunla yatar. Bir yıl sonra bir yığınak getirir. Vurdukça büyüyen bu yığınaktan gözü tepesinde olan bir oğlan (Tepegöz) çıkar.

Yunan mitolojisinde bu su perilerinin benzeri olarak Nympheler görülmektedir. "Homeros, onları Zeus'un kızları diye gösterir; başka kaynaklar, babalarının ırmak tanrıları olduklarını yazarlar. Bu genç, güzel kızlar, periler; korolarla raks ederler. Diri tabiat kuvvetleri, başta su, nympe'lerin şah-

sında şekillenir. Kaynak, pınar nympe'lerine Naiad'lar adı verilir.(40) Yine Yunan mitolojisinde, farklı bir biçimde olsa da Daphnis adlı çobanın nympe'lerle aşk ilişkisi vardır. Hatta "Nympe Ekhenasis, vefasızlığından ötürü onu cezalandırdı, Daphnis'in gözleri görmez oldu.(41)

Kahramanın peri kızıyla yatması masallara özgü bir motiftir, fakat bzan destanlarda ve halk hikâyelerinde de görülmektedir. Örneğin "Özbek rivâyetinde, Körolu'nun ilk dört karısı peri kızlarıdır."(42) Yine Boratav'ın bildirdiğine göre, destan kahramanı Battal Gazi'nin oğullarının başında da peri kızlarıyla evlenme macerası geçmiştir ve Elif ile Mahmud hikâyesinin kahramanı Mahmud'un sevgilisi mazul bir peridir. (43)

Peri kızıyla yatma motifinin devamlı olarak, yığnağın içinden bir yaratığın çıkması olayına değişik biçimde Yunan Mitolojisinde, Türk masallarında rastlanmaktadır. Örneğin kuğu kılığına giren Tanrı Zeus ile Sparta kralı Thnaareos'un karısı Leda'nın birleşmesinden meydana gelen iki yumurtadan Dioskur'lar (Kastor ile Polydeukes ikiz kardeşler) çıkar.(44) Erzurum masallarından "Tavuk Kız" masalında da bir yumurtanın içinden bir peri kızı çıkmaktadır.(45)

11. İnsan yiyen dev, Tepegöz:

Konur Koca Saru Çoban ile su perisinin birleşmesi sonucu olan bir yığnaktan çıkan Tepegöz, kendisini besleyip büyütenlere kötülük eder. Daha bebekken kendisini emziren dadıların kanını emer ve onları öldürür. Çocukken arkadaşlarının burnunu, kulağını yer. Büyüdüğünde de kendisini besleyen oğuzlardan adam yemeye başlar. Oğuzlar, Tepegöz'ü obalarından kovarlar. O da bir mağaraya yerleşir, yine Oğuzun başına bela olur ve yemek için adam ister. Sonunda Basat tarafından öldürülür. Yunan Mitolojisinde insan yiyen birçok dev bulunmasına rağmen, Tepegöz'e en çok benzeyen, Odysseus'un gemiyle yurduna dönerken uğradığı, Kyklops'lar (Tepegözler) ın yaşadığı adadaki Polyphemos'dur. Odysseus, on iki tayfasıyla birlikte armağanlarla gittiği Polyphemos tarafından hiç de hoş karşılanmaz. Polyphemos, Odysseus da tıpkı Basat'ın Tepegöz'ü öldürme hikâyesinde olduğu gibi, Polyphemos'un gözünü kör ederek ve koyunlar aracılığıyla mağaradan kurtulur. (46)

12. Sihirli Yüzük:

"Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi" hikâyesinde, Tepegöz'ün peri annesi gelir, Parmağına bir yüzük geçirir ve "Oğul sana oh batmasun, tenüni kılıç kesmesün" (47) der. Gerçekten de Basat'ın attığı oklar, vurduğu kılıçlar Tepegöz'e etki etmez.

Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı adlı eserinde Plyphem efsanesinin bir rivayetine göre, kahramanı durmadan yüksek sesle bağırmaya

zorlayan sihirli bir yüzükten söz edildiğini yazmaktadır.

Bilge Seyidoğlu'nun "Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar" adlı kitabında bulunan Nartanesi, Muradına Eremeyen Dilber ve Tavuk kız Masallarında da sihirli yüzük motifi görülmektedir.

13. Devin Kahramanı çizmesinin içine koyması:

Basat, Tepegöz'ü öldürmeye gittiğinde, Tepegöz, Basat'ı yakalar ve daha sonra yemek üzere çizmesinin içine koyar. Basat da bu çizmeyi hançeriyle yarararak kurtulur.

14. Duvarın Yarılması:

Basat, Tepegöz'le savaşırken, Tepegöz Basat'ı kandırır ve hazinesinin bulunduğunu söylediği kümbetin içine sokar. Tam kümbeti Basat'la birlikte darmadağın edeceği sırada Basat, "Lâ ilâhe illâ'llâh Muhammedün Resulu'llâh" der, duvar yarılar. Böylece Basat dışarı çıkar ve kurtulur.

Erzurum masallarından "Hoca Efendi" masalında, duvarın yarılması motifine farklı bir biçimde rastlıyoruz. "Kız gece uyurken ansızın duvar yarılar ve Hoca Efendi gelir. Kızın çocuğunu alır gider." (48) Hz. Muhammed'in yaşamını anlatan Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde de duvarın yarılması motifi görülmektedir.

"Yarılp divar çıktı nâgehân

Üç bile hûrî bana oldu ayân"(49)

15. Sihirli Kılıç:

"Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi" hikâyesinde, Tepegöz, kendisini öldürebilecek kılıcın mağarasının kapısına asılı biri kınlı biri kinsiz olanın olduğunu söyler. Tepegöz'ün amacı Basat'ı tuzaga düşürmektir. Çünkü kinsiz kılıç yaklaşanı ikiye bölmektedir. Basat, kinsiz kılıcı, bir ağaç parçasıyla ve kendi kılıcıyla kontrol eder. Ağaç da kendi kılıcı da ikiye bölünür. Basat da kinsiz kılıcı uzaktan okla yere düşürür. Yere saplanmış olan kılıcı, sapından tutup çıkarır ve Tepegöz'ün başını keser. Böylece Oğuz büyük bir beladan kurtulur.

Anadolu sözlü geleneğinde ağızda kılıçlar bulunan mağaralarla ilgili olarak Pertev Naili Boratav, şu bilgileri veriyor: "Anadolu sözlü geleneğinde de, defineler gizleyen ve ağızda kılıçların oynadığı mağaralar üzerine hikâyeler anlatılır. Bu çeşit "defineli" mağaralardan Mudurnu'nun köylerinin biri yakınında varmış. O da, bir anlatmaya göre, içindeki altınları alanların dışarı çıkmalarını, kapısında peyda olan kılıçlarla engellemiş; başka

İÇEL KÜLTÜRÜ

bir anlatmaya göre kapısını bir genç kız beklemiş bu mağaranın;.."(50)

Yunan Mitolojisinde de tavana aslı olması yönüyle bu motife benzeyen ve deyim haline gelmiş olan "Demokles'in Kılıcı" vardır.(51) Yine Yunan Mitolojisinde kılıçtan farklı olarak olağanüstü silahlar görülmektedir. Örneğin Zeus'un kalkanı, Eros'un okları, Akhilleus'un mızrağı çok ünlüdür.(52)

Orhan Şaik Gökyay, Tepegöz'ün kendi kılıcıyla öldürülmesine benzer olarak, Kafkasya'nın "Taştan Doğmuş Kahraman" masalını örnek veriyor.(53)

Sonuç:

Dede Korkut Hikâyelerinde bulunan olağanüstü motiflerin her biri, aslında başlıbaşına bir inceleme konusu olabilir. Bu yazıda, sadece olağanüstü motifler belirlenmiş, Doğu ve Batı Mitolojilerindeki benzer motiflerle karşılaştırılarak, kaynaklarının araştırılmasına çalışılmıştır.

Belirlenen motiflerden de anlaşılacağı gibi, olağanüstü motiflerin kaynakları, destan devirlerine kadar uzanmaktadır. Hikâyelerde de İslâm dininin etkisi görülüyor. Ayrıca motiflerden birçoğunun benzerine Yunan Mitolojisinde rastlanmaktadır.

Dede Korkut Hikâyelerinin çoğunda görüldüğü gibi, Oğuzlar, komşuları olan Rum beylikleriyle çoğu kez savaş biçiminde de olsa bir ilişki içerisindedirler. Zaten, Türkler Anadolu'ya girdikleri anda Anadolu kültürüyle alışverişe başlamışlardır. Bu nedenle Dede Korkut Hikâyelerinde, Yunan Mitolojisine özgü bazı motiflerin görülmesi doğaldır.

Abstract

In this article, supernatural motifs in the Dede Korkut stories were determined and its sources were searched by comparing the similar ones in the East and West myth.

Dipnotlar

- (1) Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 1983, s.10
- (2) ERGİN, Muharrem (Prof. Dr.) Dede Korkut Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964, s.5.
- (3) İNAN, Abdülkadir Tarihte ve Bugün ŞAMANİZM Materyaller ve Araştırmalar. TTK Yayınları, Ankara 1972, S.167.
- (4) bk. Not 2, s.10.
- (5) bk. not 3, s. 168.
- (6) bk. not 2, s. 10.
- (7) BORATAV, Pertev Naili Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık A.Ş. Kasım 1984 İstanbul, s.88.
- (8) bk. not 7.
- (9) bk. not 7.
- (10) Homeros İlyada, (Çevirenler: Erhat, Azra ve A.Kadir), Sander Yayınları, Kasım 1975 İstanbul, s. 165, 166.
- (11) Levend, Ağah Sırrı Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi, 1984. İstanbul, s. 138. 140.
- (12) GÖKYAY, Orhan Şaik Dedem Korkudun Kitabı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, M.E.Basımevi 1973 İstanbul, c. CCCXVIII, CCCXIX.

- (13) bk. not 2, s. 16.
- (14) BORATAV, Pertev Naili 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, Nisan 1984 İstanbul, s. 79.
- (15) bk. not 3, s.171.(16) bk. not 12, s.CCCIII, CCCIII.
- (17) KÖKSAL, Hasan (Dr.) Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, Üçdal Neşriyat, 1935 İstanbul, s.40.
- (18) bk. not 7, s. 26, 84.
- (19) bk. not 7, s. 84.
- (20) bk. not 7, s.188
- (21) bk. not 14, s.51,52.
- (22) Uraz, Murat Türk Mitolojisi, Hüsniyatı Matbaası, 1967 İstanbul, s. 107.
- (23) bk. not 2, s.1.
- (24) bk. not 2, s. 45.
- (25) SEYİDOĞLU, Bilge Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s.276.
- (26) bk. not 7, s.81.
- (27) ÖZÖN, Mustafa Nihat Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü, İkılâp Kitabevi, 1954 İstanbul, s.29.
- (28) bk. not 2, s.62.
- (29) NECATİGİL, Behçet 100 Soruda Mitolojya, Gerçek Yayınevi, Kasım 1978 İstanbul, s. 71, 72.
- (30) bk. Not 3, s. 18.
- (31) ÖGEL, Bahaeddin Türk Mitolojisi I, M.E. Basımevi, 1971 İstanbul, s. 110, 111.
- (32) a.e. s.110.
- (33) bk. not 29, s. 87.
- (34) bk. not 29, s. 30
- (35) ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi c.I., TTK Basımevi, 26 Ağustos 1971, s.20, 21.
- (36) bk. not 29, s. 93, 118.
- (37) a. e. s. 93, 118.
- (38) bk. not 25, s. 359.
- (39) bk. not 29, s. 359.
- (40) a. e. s. 57, 58.
- (41) a. e. s. 58.
- (42) bk. not 7, s. 28, 81.
- (43) a. e. s.81.
- (44) bk. not 29, s.30.
- (45) bk. not 25, s. 241.
- (46) Homeros, Odysseia, (Çevirenler: Erhat, Azra ve A. Kadir), Sander Yayınları, Eylül 1978 İstanbul, s. 10, 164-181.
- (47) bk. not 2, s.86.
- (48) bk. not 25, s. 188.
- (49) Süleyman Çelebi, Mevlid, (Hazırlayan: PEKOLCAY, Necla(Dr.) Dergah Yayınları, Temmuz 1980 İstanbul, s.86.
- (50) bk. not 14, s. 70.
- (51) bk. not 29, s.92.
- (52) a. e. s.90, 91.
- (53) bk. not 12, s.DXLII.

